

SSCB Döneminde Uygulanan Din Politikalarının Türkistan Coğrafyasındaki Etkileri

The Effects of Religious Policies Implemented During the USSR on the Turkestan Geography

Bekir ÖĞRETİCİ**

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırma Enstitüsü Orta Doğu Sosyolojisi ve Antropolojisi ABD'de, hazırlanmakta olan "Bağımsızlık Sonrası Özbekistan'da Dini Radikalizm ve Kamuoyuna Yansıyan Tartışmalar: Andican Olayları Örneği" başlıklı doktora tezi çalışmasından türetilmiştir.

** Doktora Öğrencisi.

Orcid Id: 0000-0001-2733-898X

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:
Bekir Öğretici, Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırma Enstitüsü Orta Doğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Anabilim Dalı, İstanbul-Türkiye.

E-posta / E-mail:
ogreticibekir@hotmail.com

Geliş Tarihi / Recived Date:
11 Mart 2024

Kabul Tarihi / Accepted Date:
2 Temmuz 2024

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Citation:
Bekir Öğretici, "SSCB Döneminde Uygulanan Din Politikalarının Türkistan Coğrafyasındaki Etkileri," *Türk Dünyası Araştırmaları* 136, Sayı 270 (2024): 329-344.

doi: 10.55773/tda.1450737

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA 2.0 tarafından lisanslanmıştır. / This article is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 2.0.

Öz

1917 yılındaki devrim ile beraber yönetimi ele geçiren Bolşeviklerin kurmuş oldukları Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) rejimlerinde Marksizm temel ideolojik çerçeve olarak kabul edilmiştir. Bu anlayıştan ötürü din, ilkel ve modern zamanlarla bağdaşmayacak, çağdaş dünyada kendisine duyulan ihtiyacın giderek azalacağı ve sonunda da yok olacağı ön görülen kurum olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda geliştirilen din politikaları neticesinde de din düşmanlaştırılmıştır. SSCB'nin hâkim olduğu alan üzerinde bulunan, yüzyıllar boyunca İslam kültür ve medeniyetine ev sahipliği yapmış ve bu kültüre katkılar sunmuş olan Türkistan coğrafyası, dini düşmanlaştıran din politikalarından nasıl etkilenmiştir? Türkistan halkının dini hayatında neler değişmiştir? Araştırmada bu sorulara cevap bulabilmek adına Sovyet rejimleri tarafından uygulanan din politikalarına değinilmiş ve bu politikaların Türkistan'daki yansımaları açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuçta ise İslam'ın yerleştiği, kamusal alandan uzaklaştırıldığı, referans alınma vasfının ortadan kaldırıldığı, dinin ve dindarın legal temsil hakkının elinden alındığı ve dinin edilgen hale dönüştürüldüğü görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: SSCB, Türkistan, Din, Politika.

Abstract

The Bolsheviks, who assumed control of the Soviet Union in 1917, established a governmental system based on Marxism, which subsequently became the foundational ideological framework within the USSR regimes. Due to this understanding, religion has been considered as an institution that is incompatible with primitive and modern times, and whose need for it in the contemporary world will gradually decrease and eventually disappear. As a result of religious policies developed in this direction, religion has been made hostile. How was the geography of Turkestan, located in the area dominated by the USSR, which hosted and contributed to Islamic culture and civilization for centuries, affected

by religious policies that made religion hostile? What has changed in the religious life of the Turkestan people? In order to find answers to these questions, the research touched upon the religious policies implemented by the Soviet regimes and tried to explain the reflections of these policies in Turkestan. As a result, Islam was localized, and removed from the public sphere, its reference quality was eliminated, the legal representation of religion and religious people was taken away, and religion was turned into a passive state.

Keywords: USSR, Turkestan, Religion, Politics.

Giriş

Ekim 1917 yılında gerçekleşen devrim ile Çarlık rejimi yıkılmış ve Bolşevikler, yönetimi ele geçirerek Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ni (RSFSC) kurmuşlardır. 1917 yılında kurulan RSFSC, 1922 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) kurulmasıyla, yeni oluşan yapı içine dâhil olmuş ve devletin ismi SSCB ya da kısaca Sovyetler Birliği olarak anılmaya başlanmıştır. 1991 yılında yaşanan dağılma sürecine kadar, kapladığı alan, nüfus, askeri güç, ekonomik imkânlar, uluslararası alanda oynadığı rol, temsil ettiği güç gibi temel değişkenler itibarıyla dünyanın en güçlü devletlerinden biri olan SSCB federal yapıda örgütlenmiş çok uluslu bir devlet olarak ortaya çıkmıştır.¹

Dağıldığı tarihe kadar, 22.403.000 km²'lik yüz ölçümüyle dünyanın en büyük ülkesi olan Sovyetler Birliği'nin sınırları içinde Türkistan coğrafyası da yer almaktaydı. Türkistan coğrafi olarak batıdan Hazar Gölü ile başlamakta doğuda Çin'in batısındaki Doğu Türkistan'ın doğusuna kadar devam etmektedir. Kuzeyde Rusya'nın güneyi ve Kazak bozkırlarından güneyde İran, Afganistan ve Pakistan'ın kuzey kesimlerini içine alacak şekilde uzanmaktadır. Dolayısıyla Türkistan, merkezinde Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın yer aldığı "Türk Dünyası veya Batı Türkistan" ile bunun etrafında Hazar Gölü, Doğu Türkistan, Güney Rusya, İran, Afganistan ve Pakistan'ın kuzey bölgeleriyle çevrili dünyanın en geniş ve en stratejik coğrafyasının adıdır.²

İnsanoğlunun beşiği olarak tanımlanan, en eski çağlardan itibaren pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Türkistan,³İslamiyet, Hıristiyanlık, Budizm, Hinduizm gibi dinlerin kesişme noktası olmasının yanı sıra, Türk, Çin, Fars, Slav, Hint medeniyetleri gibi büyük medeniyetlerin bir araya geldikleri tampon bir bölge olduğu için de⁴ kültürel çeşitliliği bünyesinde barındırmaktadır. Bütün bu kültürel çeşitliliğin içinde, özellikle Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan bölgelerinde büyük oranda ortak bir yaşam biçimi görülmektedir. Bu ortak kültürün gelişmesine etki eden en önemli olgulardan biri bu topraklarda yaşayan insanlar tarafından

¹ Davut Dursun, "Sovyetlerdeki Müslüman Türklerin Sosyal Yapısı Üzerine Bir Çalışma," *İstanbul Journal of Sociological Studies*, Sayı 24 (Eylül 2011): 173.

² Hasan Kara, "Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkileri," *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies* VI, Sayı 1 (2006): 104.

³ İsa Eryılmaz, "Türkistan Coğrafyası ve Jeopolitiği," *Tarih ve Gelecek Dergisi* 7, Sayı 1 (Mart 2021): 320.

⁴ Hasan Kara, "Orta Asya...", 105.

İslam dininin benimsenmiş olmasıdır. Bu bölgede yaşayanların büyük çoğunluğu Türk kökenlidir ve Sünni İslam inancına sahiptirler.⁵

Türkistan bölgesinin İslam ile tanışması, VII. yüzyılda İran ile mücadele eden Arap ordularının Aşağı Türkistan'ı aşması sonucunda gerçekleşmiştir. 750 yılındaki Talas Savaşında Çin ordusunun yenilmesi ile bölgenin tamamı İslam etkisine girmiştir. Türklerin İslam'ı kabul etmesinden kısa bir süre sonra Buhara ve Semerkand, İslam kültür ve sanatının yüzyıllarca etkisini koruyacak olan önemli merkezlerinden biri haline gelmiş, El Harezmi, Biruni, Farabi ve İbn-i Sina gibi bilim dünyasına katkıları ve etkileri günümüzde de devam eden bilim adamları o dönemde Türkistan'da yetişmiştir. Güvenilir kaynak eserler olarak kabul edilen altı hadis kitabından (kütüb-i sitte) ikisi, Türkistan'da, İmam Buhari ve Tirmizi tarafından hazırlanmıştır.⁶

Yüz yıllar boyunca İslam kültür ve medeniyetine ev sahipliği yapmış ve katkı sunmuş olan Türkistan coğrafyasında, Sovyet rejimleri tarafından uygulanan din politikalarının, dini alanda köklü değişikliklere yol açtığı anlaşılmaktadır. Hatta Sovyet politikalarının doğurduğu sonuçları, XIII. yüzyılda Türkistan coğrafyasında etkili olan ve bölgeyi adeta kasıp kavuran Moğol istilaları ile kıyaslamak da abartı olarak görülmemektedir.⁷ Zira SSCB'nin ideolojik hedefi halkları Rus dilli bir *homo sovieticus* (Sovyet insanı) içinde eritmek olsa da yeni imparatorluğun kurulması sırasında stratejik öncelik dil (Türkçe) veya din (İslam) üzerine kurulu büyük dilsel veya kültürel bütünleri kırmaktı.⁸ Bunun neticesinde de Müslüman Türklerin yoğunlukta yaşamakta olduğu Türkistan coğrafyası din karşıtı mücadelenin hedefi haline getirilmiş ve İslam düşmanlaştırılmıştır.

Sovyet insanı yetiştirme hedefi doğrultusunda İslam'ın düşmanlaştırılmasının sebebi, Sovyet rejimi tarafından Marksizmin temel ideolojik çerçeve olarak kabul edilmesidir. Marksizmin dine yaklaşımını iki şekilde okumak mümkündür. Birincisi din olgusunun halkın bilinçlenmesine engel olan ve onun rasyonel hareket etmesinin önüne geçen olumsuz bir etken olduğu, ikincisi ise dinin halkın çektiği acılardan ve özellikle acımasız üretim ilişkilerinden sığınmak için bir liman, bir tür teselli bulma kurumu olarak görüldüğü daha ılımlı bir yorumdur. Her iki yorumda da din bir tür arkaik, ilkel ve modern zamanlarla bağdaşmayacak, dolayısıyla çağdaş dünyada kendisine duyulan ihtiyacın her geçen gün azalarak sonunda yok olacağı ön görülen kurum olarak algılanmaktadır.⁹ Bu bağlamda SSCB yöneticileri tarafından uygulanan din politikaları bu yaklaşım tarzının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

⁵ Osman Ağır, Işıl Arpacı, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Orta Asya'da Dini Radikalizmin Nedenleri Üzerine," *Electronic Turkish Studies* 14, Sayı 3 (Şubat 2019): 1027.

⁶ İrfan Kaya Ülger, "Orta Asya'da Radikalizm Tehdidi: Gerçek mi? Efsane mi?," II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi, (2008): 443.

⁷ Adeeb Khalid, *Komünizmden Sonra İslam, Orta Asya'da Din ve Politika*, Çev. Aslıhan Tekyıldız (İstanbul: Sitare Yayınları, 2011), 95.

⁸ Olivier Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, Çev. Mehmet Morali (İstanbul: Metis Yay., 2018), 9.

⁹ Ezgi Şahin, "Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya'da Rus Etkisi," *Akademik Düşünce*, Sayı 8 (2023): 33.

Marxizmin temel ideolojik çerçeve olarak kabul edildiği Sovyet dönemi boyunca uygulanan din politikalarının Türkistan'daki dini yaşantıya etkisi nasıl olmuştur? Türkistan halkının gündelik dini hayatında neler değişmiştir? Bu sorulardan hareketle yola çıkılan bu çalışmada Sovyet dönemi din politikalarının Türkistan'da oluşturduğu etki ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

2. Yöntem

Bu çalışmada doküman analizi yönteminden faydalanılmıştır. Belgesel tarama olarak da bilinen doküman analizinde, var olan kayıt ve belgeler incelenerek veri elde edilmektedir. Doküman analizi, belli bir amaca dönük olarak kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsamaktadır.¹⁰ Yine bu süreç araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizi olarak da tanımlanmaktadır.¹¹ Bu bağlamda yazılı materyallerden elde edilen veriler ışığında araştırma soruları cevaplanmaya çalışılmıştır. Yazılı materyaller incelenirken de Aşağı Türkistan bölgesini ele alan çalışmalar değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Türkistan coğrafi açıdan farklı tanımlamaların yapıldığı bir bölgedir. Sadece Aşağı Türkistan olarak ele alanlar olduğu gibi, İstanbul'dan Sincan bölgesine kadar olan alanı da kapsayacak şekilde tanımlayanlar mevcuttur. Türkistan coğrafyasında Sovyet dönemi boyunca uygulanan din politikalarının etkilerinin ortaya çıkarılmaya çalışıldığı bu çalışmada, coğrafyanın kapladığı alana ilişkin tartışmalara bakılmaksızın, Aşağı Türkistan bölgesi bütüncül bir bakış açısı ile ele alınmaya çalışılmıştır. Zira idari ve sosyal açıdan Sovyetlerin Türkistan'ı Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan cumhuriyetleri olarak tanımladıkları ve ayrıca siyasal kaderlerinin birlikteliği açısından bu dört cumhuriyete Kazakistan'ı da eklemek gerektiği¹² düşünüldüğünde, araştırma sahası olarak bu alan ortaya çıkmaktadır.

3. Bulgular ve Yorum

3.1. Sovyetler Birliği Döneminde Uygulanan Din Politikaları

Bolşevik ihtilalından başlayıp dağılma sürecine kadar devam eden zaman zarfında, Sovyet rejimlerinin İslam dinine karşı uyguladıkları din politikaları şu şekilde tasnif edilebilir:

- 1- Başlangıç döneminde birlikte yaşam olarak adlandırılabilir bir dönem.
- 2- Yaklaşık olarak 1927'den itibaren başlayan saldırı dönemi.
- 3- Kolektivizm ve korkutarak sindirme dönemi (1937-1938).
- 4- SSCB resmi İslam anlayışı çerçevesinde "bazı" iyileştirmelerin yapıldığı

¹⁰ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2009), 183.

¹¹ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Ankara: Seçkin Yayınları, 2008), 187.

¹² Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, 29.

ve Orta Asya ve Kazakistan Müslüman Ruhani İdaresi'nin (SADUM) kurulduğu II. Dünya Savaşı sonrası dönem.

5-1980'lerden itibaren İslami canlanma dönemi.¹³

“Sovyet İnsanı” yetiştirilmesi yönünde dini engel olarak gören Bolşeviklerin “birlikte yaşama” dönemi boyunca, dine karşı kısmen ılımlı bir tavır takındıkları anlaşılmaktadır. Dine karşı ılımlı bir tavır takınılmasının nedeni söz konusu dönemde Bolşevikler ile iktidar yanlıları arasındaki mücadelenin devam etmesiydi. Bu nedenle Bolşevikler için Rus İmparatorluğu topraklarında yaşayan Müslümanların desteğini kazanmak çok önemliydi. Bunun neticesinde Sovyet rejimi, devrimin gerçekleştiği ilk dönemlerde Müslümanlara karşı ılımlı davranmış, İslam'a karşı hoşgörülü bir politika izlemiştir. Ancak bu hoşgörülü politikaların temel sebebi, mevcut Sovyet ideolojisinden sapma değil, devrim esnasında oluşan kaotik durumdan çıkma çabasıdır.

Birlikte yaşama döneminde dine karşı daha hoşgörülü bir tavır takınılmasına karşın dini konu ve alanlara müdahale edilmesinin önünü açmaya yönelik bir takım yasal düzenlemelerin yapıldığı da görülmektedir. Yapılan yasal düzenlemelere bakıldığında, devrimden sonra yapılan en önemli yasal düzenlemenin 1918 yılında yayımlanan “Kiliseyi Devletten ve Okulu Kiliseden Ayırma Hakkında” adlı kararname olduğu söylenebilir. Bu kararname ile dini özgürlüklerin vaat edilmesi yanında birçok kısıtlamanın da getirildiği görülmür. Dini kurumların mülkiyetinin kamulaştırılması, dini kurumların ibadet yerleri açması için izin almasının zorlaştırılması, dini kurumlara tüzük hakkı tanınmayarak onların hukuki statülerinin önünün kesilmesi bu kısıtlamalara örnek olarak verilebilir. Öte yandan bu kararname kamusal alandan dinin dışlanmasına, dinin ya ortadan kalkmasına ya da zayıflatılmasına yönelik sınırlamalar getirilmesine olanak sağlamıştır. Yine kararname ile devlet ve özel eğitim kurum ve kuruluşları da dâhil olmak üzere, din eğitimi ve öğretimi yasaklanmış, toplu yapılan dini törenlere ya da kutlamalara müsaade edilmeceği bildirilmiştir.¹⁴

Yapılan yasal düzenlemelerle hükümetin gerçekleştirdiği din karşıtı propaganda doğrultusunda tüm ülke çapında din eğitimi ve öğretimi yok edecek kadar azaltılmış, resmi eğitim yoluyla okullarda bilimsel ateizm dersleri verilmiştir. 1921'de gençlerin dini eğitim alması yasaklanmış, dini kitapların yayını da durdurulmuştur.¹⁵

İhtilalden sonra devam eden iktidar mücadelesi esnasında Müslümanların da desteğini uman Bolşeviklerin beklediği destek, kısmen de olsa Ceditçilerden gelmiştir. İlk olarak 1880'lerde Kırım'da ortaya çıkan Türkistan'da

¹³ Paolo Sartori, “Towards a History of the Muslims' Soviet Union: A View from Central Asia”, *Die Welt des Islams* 50 (2010): 317-318.

¹⁴ Dauirjan Byerdımurat, “Orta Asya Devletlerinde Din,Devlet ve Toplum İlişkileri (Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan Örneği)”, (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2021), 78.

¹⁵ Burcu Özdemir, “Sovyetler Birliği'nde Komünist İdeolojinin Eğitime Yansımaları: 1920'li ve 1930'lu Yıllar,” *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 3, Sayı 1 (Nisan 2018): 106.

ise 1890'lardan itibaren yayılan Ceditçilik hareketi, genel olarak Türklerin ve İslam dünyasının o dönemde geri kalmasından ötürü, entelektüel bir tepki olarak ortaya çıkmış dini, kültürel, siyasi ve fikri bir harekettir.¹⁶ Savundukları fikirler ve reformcu yapıları nazara alındığında Cedit hareketi mensupları, geleneksel ulema ile zorlu bir rekabete girmişlerdir.

Dönemin şartları itibarıyla Bolşevikler ile Ceditçilerin içinde buldukları durumun benzerlik arz ettiği söylenebilir. Bolşevikler ihtilaldan sonra iç savaşın devam ettiği bir durumda Müslümanların desteğini aramış, en azından yeni bir cephe açmaktan sakınmıştır. Aynı şekilde Ceditçiler de reformcu yapıları nedeniyle geleneksel ulema ile zorlu bir rekabete girmiş, Avrupalı güçlerin başlattığı sömürgecilik tehdidini görmüşlerdir. Dolayısıyla Ceditçiler de Sovyet Rusya'nın desteğini aramış, en azından yeni bir mücadele sahası açmaktan kaçınmışlardır.

Ceditçiler ile iyi ilişkiler kurmayı başaran Sovyetleri en çok uğraştıran konuların başında Basmacı hareketi gelmektedir. Basmacı hareketi, zorla el koymalara ve Bolşevikler tarafından dayatılan reformlara karşı bir harekettir. Birçok dinamiği içinde barındıran ve halk nezdinde itibar gören bu harekete karşı sürdürülen mücadele çetin geçmiştir. Bu zorlu mücadele neticesinde, Sovyet yöneticileri halkı Basmacı hareketinden uzaklaştırabilmek için bir süredir sertleşmeye başlayan politikasını yumuşatmak zorunda kalmış ve yasakladığı bazı dini kurumların faaliyetlerini serbest bırakmıştır.¹⁷

1927 yılına gelindiğinde ise dine karşı çok sert politikaların ve uygulamaların hayata geçirildiği görülür. Artık Sovyet yönetimi için bölge üzerinde ne iç savaş tehdidi ne de Basmacılar gibi bir başkaldırı hareketinden söz edilebilirdi. Zira Sovyetler, bölge üzerinde neredeyse tamamen hâkimiyeti sağlamışlardı. Böylece Türkistan coğrafyasında 1927 yılından itibaren Sovyetler tarafından gerçekleştirilen dine karşı "saldırı dönemi" başlamış oluyordu. Bu doğrultuda acımasız ve yıkıcı bir şekilde yapılan saldırılar ile önce "eski tip okullar" (özel okul) sonra da medreseler kapatılmış, binalarına el konulmuştur. Benzer şekilde şeriat mahkemeleri sayısı azaltılarak kapatılmış, vakıf daireleri kaldırılıp mülkleri kamulaştırılmıştır.¹⁸ Okullar ve mahkemelerden sonra sıra camilere gelmiş, söz konusu dönemde camiler ya kapatılmış ya da farklı amaçlarla kullanılmıştır. Ayrıca din adamlarına karşı başlayan saldırıların neticesinde, oluşan kaos ortamında kaybolan, öldürülen veya ölen din adamı sayısı bilinmemektedir. Zira bu konuda hiçbir resmi rakam yayımlanmamıştır.¹⁹

Sovyetlerin geleneksel topluma saldırı kapsamında, hedef aldıkları bir diğer kurum da aile olmuştur. Rejimin ideolojisine göre insan ilk önce kendi

¹⁶ Zakhıtbek Israilov, "Türkistan Ceditçilerinin Dini Düşüncesi," (Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2023), 22.

¹⁷ Mederbek Kadyrov, Öskönbay Zuuridinov, "Sovyetler Birliğinin Din Siyaseti ve İslam (Orta Asya Örneğinde)" *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi*, Sayı, 27 (2019): 64

¹⁸ Khalid, *Komünizmden Sonra İslâm Orta Asya'da Din ve Politika*, 86.

¹⁹ Ali Yıldız Musahan, "Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası," *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 44 (Aralık 2015): 239.

ailesi için değil toplumu ve dolayısıyla devleti adına yaşamalı, onun için çalışmalıydı. Ayrıca aile, içinde hem dinin hem de örf ve adetin üretildiği, yaşatıldığı bir yapı olduğu için bu yapının bozulması gerekiyordu.²⁰ Bu amaç doğrultusunda Sovyetler, kadınların özgürleştirilmesi gerekçesiyle “hücum” diye adlandırılan büyük bir kampanyaya başlattılar. 8 Mart 1927’de toplu başörtüsü açma törenleri düzenlendi. Sovyet yönetimi “hücum” kampanyası ile ateizm politikalarının güçlü şekilde propaganda edilmesini sağlamış, kadınların tezettürüne (geleneksel giyim geleneğine de) karşı bir saldırı başlatmıştır. Zira Sovyetler istedikleri toplumsal dönüşüme karşı bir kalkan oluşturan kapalı aile yapısının kilit taşı olarak kadını görmüşler²¹ ve bu kampanya ile direnç gösteren bu geleneksel yapıyı dönüştürebileceklerini düşünmüşlerdir.

Saldırı dönemi itibariyle, dine karşı yürütülen mücadele kapsamında özellikle “Militan Ateistler Birliği” üzerinden yoğun bir propaganda yapıldığı görülmektedir. Görünüşte gönüllülerden oluşan bu gruplar, ateizmi ve ateistleri desteklemek için metodik el kitapları ve kılavuzlar hazırlamış, dinin her türlü görünümüne karşı aktif mücadelede bulunmuşlardır.²² Dolayısıyla yasal düzenlemeler yapıp geleneksel toplum yapısına karşı şiddetli bir saldırı gerçekleştiren Sovyetler, toplumda hedefledikleri dönüşümleri gerçekleştirebilmek adına sivil görünümlü yapılar üzerinden de yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmüştür.

1936 yılına gelindiğinde ise 1924 yılı itibari ile gerçekleştirilen ulusal bölünmenin nihai çerçevesi belirlenmiştir. Stalin tarafından gerçekleştirilen bu keyfi bölünme ile yeni cumhuriyetlerin hiçbiri kendi başına ayakta duramayacak ve bağımsız olamayacak hale getirilmiştir.²³ Saldırı döneminde dine karşı takınılan sert tavrın gereği olarak, geleneksel toplum yapısına, dini kurum ve sembollere şiddetle saldıran Sovyetler, Stalinci bu keyfi bölünme ile devlet aygıtlarına karşı koyacak herhangi bir güç odağı bırakmamış oldular.

1937 yılına gelindiğinde ise dinin etkin bir şekilde gündelik hayattan tasfiye edilebilmesi için “Korkutarak Sindirme” dönemi başlamış oldu. Bu dönemde somut delil olup olmadığına bakılmaksızın başta din adamları ve toplum önderleri olmak üzere, birçok kişi tutuklanmış, sürgüne gönderilmiş veya idam edilmiştir. Netice itibariyle korkutarak sindirme döneminde yapılan tasfiye hareketi, tutuklama ve idam dalgasıyla beraber halk figürünün iki nesli yok edilmiş²⁴ ve böylece Müslümanların gelenekle olan bağı koparılmış, dini bilginin aktarılması engellenmiştir.

Korkutarak sindirme döneminde yürütülen politikalar neticesinde oluşan kaos ortamının derinleşmesine etki eden bir diğer durum da “kolektivizm” politikasının olumsuz sonuçlarının bariz bir şekilde görülmesidir. Toprak mül-

²⁰ Musahan, “Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç,” 235.

²¹ Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, 122.

²² Gülnafiz Toktarova, “Toplumsal Değişme Sürecinde Dini Hayatın Yeniden Şekillenışı: Batı Kazakistan Örneği,” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2021), 62.

²³ Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, 109.

²⁴ Khalid, *Komünizmden Sonra İslâm Orta Asya’da Din ve Politika*, 91.

kiyetinin devlete ait olduğu, toprağı kullanma ve ondan yararlanma hakkının çiftlik üyelerine bırakıldığı kolektivizm, toplumsal mülkiyete geçilmesi için uygun bir politika olarak değerlendirilmiştir.²⁵ Kolektivizm çalışmaları kapsamında halkın elindeki mallara, hayvanlara, arsa ve topraklarına el konularak, bütün bu mallar kamulaştırılmıştır. Buna direnen veya karşı gelen kimseler ise cezalandırılmıştır.²⁶ Kolektivizmin, tepeden inme bir şekilde, gaddarca uygulanmaya çalışılması, beraberinde çatışmayı ve huzursuzluğu getirmiştir.²⁷ Böylelikle toplumsal açıdan bakıldığında tam bir kargaşa ve kaos ortamı oluşturulmuştur.

1927 yılı itibarıyla başlayan saldırı dönemi ve 1937-1938 yıllarında yapılan korkutarak sindirme dönemleri kapsamında Sovyet rejimi, dine karşı çok sert bir tutum takınarak, bireysel ve toplumsal alandan dini çıkarmayı hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda yapılan sert uygulamaların alt yapısını oluşturmak adına bazı yasal düzenlemelere de gidilmiştir. Ancak II. Dünya Savaşının ayak seslerinin duyulması ile beraber, din konusunda uygulanan politikalarda değişikliğe gidilmiştir.

1940 yılından itibaren, Müslümanların rejime bağlı kalmalarını ve Sovyet ordusu safalarında savaşa katılmalarını sağlayabilmek adına din politikalarında daha ılımlı bir yaklaşım sergilemiş²⁸ ve bazı iyileştirmelere gidilmiştir. Bu bağlamda Müslümanların hacca gitmesine izin verilmesi, bazı camilerin ibadete açılması, din eğitimi alanında bazı kolaylıkların sağlanması²⁹ yapılan iyileştirmelere örnek olarak gösterilebilir. İkinci dünya savaşının etkisi ile yapılan iyileştirmelerin en önemlisi, 1943 yılında Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Din Yönetimi (Rusça kısaltması SADUM) organizasyonunun kurulmasıdır. Bu organizasyon ile 1917 devriminden beri düşmanlaştırılan ve mücadele edilen din, resmi bir hüviyet kazanmıştır.³⁰ Böylece Sovyet rejimi 20 yılı aşkın bir süre amansız biçimde savaşıp ortadan kaldıramadığı dinle yeni bir mücadele yöntemi bulmuştur.³¹ Rejim bu organizasyon ile sınırlı ölçüde dini aktiviteye bürokratik gözetim altında izin vererek, dini izleyip kontrol edebileceğini düşünmüştür.³²

1980'li yıllara gelindiğinde ise, yaşanan iç ve dış gelişmelere paralel olarak, din politikasında önemli bir değişim yaşanmış ve bunun akabinde "İslam'ın yeniden canlanması" olarak tarif edilen yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemde, milli gelirin büyük kısmının silahlanmaya harcanıyor olması, maliyeti

²⁵ Menaf Turan, "SSCB'de Toprak Mülkiyeti". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 66, sy. 3 (Mart 2011): 316.

²⁶ Philip Boobbyer, *The Stalin Era* (Londra ve New York: Routledge, 2000), 29.

²⁷ Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, "Kazakistan ve Kırgızistan'da Kolektifizm: Sözlü Tarih Çerçevesinden Bir Bakış," *Gazi Türkiyat* 19 (2016): 20.

²⁸ Ağır, Arpacı, "Soğuk Savaş Sonrası...", 1030.

²⁹ Suat Cebeci, "Kırgızistan'da Dini Durum ve Sovyet Sonrası Dini Gelişmeyi Besleyen Etkenler". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5, Sayı 3 (Temmuz 2016):106.

³⁰ Dursun, "Sovyetlerdeki Müslüman Türklerin Sosyal Yapısı Üzerine Bir Çalışma", 180.

³¹ Musahan, "Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası", 233.

³² Khalid, *Komünizmden Sonra İslâm Orta Asya'da Din ve Politika*, 92.

her geçen gün artan Afganistan işgali ve petrol fiyatlarındaki düşüş ekonomiyi çıkmaza sokmuş, Sovyetler Birliği ekonomisi tıkanma noktasına gelmiştir.³³ Bu zor şartlar altında bir de Müslümanlara karşı mücadele etmekten sakınılmış ve politika değişikliğine gidilmiştir. İslam'ın canlanması olarak ifade edilen bu dönemde, dine karşı yürütülen politikalarda yumuşamaya gidilmesi ile beraber, yetmiş yıllık Sovyet dönemi boyunca açıldan daha fazla cami açılmış, Kur'an öğrenilmesi ve dini kaynaklara ulaşılması noktasında önemli iyileşmeler sağlanmıştır.³⁴ Dolayısıyla bu dönem zarfında İslami bir canlanma ortaya çıkmıştır. Bu canlanmaya etki eden en önemli faktörlerden biri de "Soğuk Savaş" döneminde yaşanan ABD ile SSCB arasındaki mücadeledir.

ABD politikaları bağlamında İslam, Müslümanları Sovyet rejimine karşı harekete geçirmek için itici bir güç olarak değerlendirilmiştir. SSCB bağlamında ise İslam, rejimin bekası için önce baskılanmış ardından yine rejimin bekası için desteklenmiştir. Her iki politikanın da vardığı ortak nokta, bölgede varlığını pasif bir şekilde devam ettirmekte olan İslam'ın içinden yeni ve güçlenen bir İslami akım çıkarmak olmuştur.³⁵

Nihayetinde 1980'li yıllar boyunca gerek soğuk savaş döneminin şartları gerekse Sovyet yönetiminin mevcut durum karşısında uygulamış olduğu din politikalarında değişikliğe gitmesiyle, Türkistan'da İslami canlanma görülmektedir. Ancak yetmiş yıllık Sovyet idaresi altında bazen şiddetli baskılara ve saldırılara maruz kalan, bazen de ılımlı ve yumuşak politikaların etkisi altında olan İslam dini, Türkistan'a özgü bir yenilenme süreci yaşamıştır.

3.2. Türkistan'da İslami Yenilenme

Sovyet rejimleri tarafından Türkistan'da yürütülen politikalar neticesinde dinin tamamen ortadan kaldırılacağı düşünülmüştür. Ancak bugün gelinen noktada, modern dünyada dinin hiçbir şekilde ortadan kaybolmadığı, hatta dini alandan seküler olana doğru düz bir hatta ilerlendiği şeklindeki anlatının kabul edilemeyeceği, üzerinde anlaşılan bir konudur.³⁶ Bu bağlamda, Türkistan'da da uygulanan din karşıtı politikalara rağmen seküler olana doğru bir geçiş olmadığı ve dinin varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Ancak yetmiş yıla yakın süre devam eden Sovyet politikalarının etkisiyle Türkistan'da mevcut olan İslam algısı ve dini hayat üzerinde birtakım değişimler olmuştur.

İlk olarak Türkistan'da yaşanan İslami yenilenme süreci ile dinin yerleştiği, milli kültürün bir unsuru haline geldiği söylenebilir. Bilindiği üzere Sovyetler daha az toplumsal muhalefetle karşılaşmak için, dini tamamen ortadan kaldırmak yerine istenilen şekilde dönüştürmeyi hedeflemişlerdir. Bu hedef doğrultusunda, dinin pratik uygulamaları ile değil, tarihi bir öğe olarak

³³ Andican Ahat, *Değişim Sürecinde Türk Dünyası* (İstanbul: Emre Yay., 1996), 26.

³⁴ Shirin Akiner, "The Politicisation of Islam in Postsoviet Central Asia", *Religion, State & Society* 31, no. 2 (2003):98-99.

³⁵ Ağır, Arpacı, "Soğuk Savaş Sonrası...", 1031.

³⁶ Talal Asad, *Sekülerliğin Biçimleri: Hristiyanlık, İslamiyet ve Modernlik*, Çev. Ferit Burak Aydar (İstanbul: Metis Yayınları, 2016), 11.

algılanması, tamamen folklorik bir öge haline indirgenmesi, geçmişle, yani tarihsel olanla, olup bitmiş olanla alakalı olması istenmiştir. Böylelikle İslam, bir dizi ritüel ve inançtan çok, gelenek olarak algılanmaya başlanmış, Sovyet Müslümanları için İslamiyet vahye dayanan birtakım dünyevi ve uhrevi değerler ve davranışlar bütünü olmaktan çıkarak, Ruslardan kendilerini ayırt etmeye yarayan kültürel bir kimlik işareti halini almıştır.³⁷ Bu bağlamda ateist ve Müslüman olmanın tezat olarak görülmemesi,³⁸ milli kültürün bir unsuru olarak Müslüman adların verildiği erkek çocuklarının sünnet ettirilmesi, dualarla icra edilen düğün ve sünnet merasimlerinde domuz eti yenilmeyip votka içilmesi³⁹ gibi uygulamaların varlığı İslam'ın milli kültürün bir unsuru haline geldiğine örnek olarak gösterilebilir.

Türkistan'da yaşanan İslami yenilenme sürecinin ikinci unsuru da kamusal alanda dinin durumu ile ilgilidir. Esasında din, bazı yönleriyle kamusal bazı yönleriyle de özel alanı ilgilendiren niteliklere sahip olduğu için, kamusal alanda din, üzerinde tartışılan bir konudur. Örneğin bir kesim, inancın kişisel ve bireysel yönünü vurgulayarak onun özel alana ait olduğunu ileri sürmektedir. Bir diğer kesim ise, dinin mekansal ve somut düzeyde kamusal alana dahil olup kamusal taleplerde bulunarak onu işgal ettiği gerekçesiyle, onun özel değil kamusal bir fenomen addedilmesi gerektiğini savunmaktadır.⁴⁰ Kamusal alanda din ile ilgili farklı fikirler savunulsa da Sovyetler Birliği döneminde izlenen din politikalarının etkisiyle İslam kamusal alandan uzaklaştırılmıştır.

İslami yenilenme sürecinin üçüncü unsuru olarak, dinin referans alınma özelliğini yitirme vurgulanmalıdır. Sovyetler döneminde yürütülen din politikaları ile dine dayalı ahlak kavramları yok sayılarak, maddi etkenlere dayalı ahlaki unsurlar geliştirilmeye çalışılmıştır. Rejim, yasal dayanaklarla dinsiz yaşamı hayata geçirme amacıyla din aleyhtarı geniş bir propaganda yürütmüştür. Özellikle eğitim alanında, okul öncesi eğitimden üniversite eğitimine varana kadar, ateist bir eğitim sistemi uygulanmıştır. Bu çerçevede ateizm propagandası yapılması için kurulan "Ateistler Birliğinin" (1929'dan itibaren Militan Ateistler Birliği) faaliyetlerinin etkili olduğu görülmektedir. Netice itibarıyla, ilerlemenin din dışı hatta din karşıtı söylemlerle ifade edildiği Sovyetler Birliği döneminde, İslam'ın, İslami ahlak ve etik değerlerinin referans alınma vasfı ortadan kaldırılmıştır.⁴¹

Türkistan'da yaşanan İslami yenilenme sürecinin dördüncü unsuru ise uygulanan politikaların sertliği ve yıldırıcılığı neticesinde dinin ve dindarın legal temsil hakkının ortadan kaldırılmış olmasıdır. Sovyetler Birliği döneminde uygulanan keyfi bölünme, kolektivizm, tasfiye ve büyük terör hareketi gibi politikalar neticesinde, şehirlerde özel yaşamdan mahrum bir şekilde hayat-

³⁷ Musahan, "Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası", 233.

³⁸ Mathijs Pelkmans, "Religion und Kultur in Zentralasien: Sowjetische Vermächtnisse und neue Herausforderungen", *Max-Planck-Institut für ethnologische Forschung* (2006): 3.

³⁹ Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, 125.

⁴⁰ Özlem Uluç, "Kamusal Alanda Din," (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2011), 467-468.

⁴¹ Byerdimurat, "Orta Asya Devletlerinde Din...", 160.

larını idame ettirmeye çalışan bireylerin anti-sovyet unsur ya da hain olarak suçlanmamak için bir başkasını suçladığı, yanlış anlaşılacak adına en özel anlarında bile fısıldayarak konuştuğu, toplumsal alanda korku ve endişe atmosferinin hâkim olduğu bilinmektedir.⁴² Toplumsal alanda hâkim olan bu korku ortamı aynı şekilde siyasi alanda da oluşturulmuştur. Müslümanlar, kültürel olarak geri oldukları gerekçesiyle şüpheli kişiler olarak tanımlanmışlar ve neticesinde zaten çok az temsil edildikleri Sovyet sisteminden⁴³ Stalin döneminde tasfiye edilmişlerdir. Dolayısıyla hem siyasi hem toplumsal alanda hâkim olan baskı ve şiddet politikaları neticesinde dine ve dindara legal temsil seçeneği bırakılmamıştır. Bu durumda da dinin yer altına inmesi, illegal temsili söz konusu olmuştur. Örneğin “hücre” denilen odalarda resmî olmayan mollalar tarafından dini eğitim faaliyetlerinin gizlice sürdürüldüğü,⁴⁴ çocukların resmi okula başlamadan önce temel dini bilgilerini öğrenmek için gizlice mollalara gönderildiği, günlük ibadetlerin gizlilik içinde yerine getirildiği⁴⁵ bilinmektedir. Böylelikle Sovyet döneminde din eğitimi başta olmak üzere dini faaliyetlerin yer altına inerek illegal bir şekilde temsil edildiği söylenebilir.

Türkistan’da görülen İslami yenilenme sürecinin beşinci unsuru ise dinin kurumsal ve toplumsal alanda parçalara ayrılması neticesinde edilgen hale dönüştürülmesidir. Sovyetler Birliği döneminde rejim, savaşın zor şartlarını göz önüne alarak, toplumsal direnci azaltmak amacıyla, dini tamamen ortadan kaldırmak yerine istenilen şekilde dönüştürmeyi hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda SADUM kurulmuş, böylelikle dini sahadaki faaliyetler devlet kontrolüne tabi tutulmak istenmiştir. SADUM’un kurulması ile Sovyet döneminde yasak olan bazı dini faaliyetlere izin verilse de asıl amaç, Sovyet Müslümanlarının kontrolünü sağlamak ve onların desteğini kazanmaktır. Dolayısıyla bu kurumun faaliyetleri ile Sovyet amaçları için din araçsallaştırılmıştır. Yine bu resmi kurumun faaliyetlerine tabi olan din adamları ile tabi olmayanlar arasında bir ayırımın olduğu (resmî İslam, paralel İslam) bunun neticesinde de din adamlarının resmi ve paralel diye ayrıldığı bilinmektedir.⁴⁶ Buradan hareketle Sovyetler döneminde hem kurumsal hem de toplumsal alanda dinin bölünerek araçsallaştırıldığı ve böylelikle edilgen hale getirildiği söylenebilir.

Sonuç

1917 yılında gerçekleşen devrim ile Çarlık rejimine son vererek yönetimi ele geçiren Bolşevikler 1991 yılında gerçekleşen dağılma sürecine kadar bütün dünyada etkisini hissettiren SSCB’yi kurmuşlardır. Çok geniş bir alanda

⁴² Emre Teğin, "SSCB’de Büyük Terör ve Türk Dünyasına Etkileri," (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2022).

⁴³ Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, 87.

⁴⁴ Zurab Todua, “Özbekistan’da Radikal İslam: Oluşum ve Gelişme Perspektifi,” *Orta Asya ve Kafkasya*, Sayı 1 (2005): 41-48.

⁴⁵ Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, 208.

⁴⁶ Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, 207.

hâkimiyet kuran bu devletin sınırları içinde Türkistan toprakları da yer almıştır.

Eski çağlardan itibaren birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Türkistan coğrafyası, bünyesinde kültürel bir zenginliği barındırmaktadır. Bütün bu kültürel çeşitliliğin içinde, özellikle Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan bölgelerinde ortak bir yaşam biçimi görülmektedir. Zira bu bölgelerde yaşayanların büyük çoğunluğu Türk kökenli olup Sünni İslam inancına sahiptirler.

Türkistan coğrafyasına İslam VII. yüzyıl itibarıyla gelmeye başlamış ve akabinde bu bölge İslam kültür ve medeniyetine katkılar sunmuştur. Ancak Sovyet hakimiyetinden sonra, uygulanan din politikaları ile beraber, dini alanda köklü değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Zira Sovyet rejimleri tarafından Marksizmin temel ideolojik çerçeve olarak kabul edilmesi ile din ilerlemeye engel teşkil eden bir kurum olarak ele alınmış ve düşmanlaştırılmıştır.

Marksist bir anlayış çerçevesinde geliştirilen din politikalarının Türkistan coğrafyasındaki dini yaşantıyı nasıl etkilediğini ortaya çıkarmayı hedefleyen bu araştırma kapsamında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Sovyet rejimlerinin dine karşı uyguladıkları politikalara bakıldığında dönemin şartlarına göre değişkenlik arz ettiği görülmüştür. “Birlikte yaşama” döneminde, iç karışıklıkların devam ettiği süreçte dine karşı daha ılımlı oldukları, ancak 1927 yılından itibaren dine karşı çok sert bir tutum takındıkları ortadadır. 1940 yılından itibaren ise, II. Dünya savaşının şartları gereği, birlikte yaşama döneminde olduğu gibi uygulanan sert politikalarla tavizler verilmiştir. 1980’li yıllara gelindiği de yaşanan iç ve dış gelişmelere paralel olarak, din politikasında önemli bir değişim olmuş ve bunun akabinde “İslam’ın yeniden canlanması” olarak tarif edilen yeni bir döneme girilmiştir.

Yetmiş yıla yakın süren ve sonunda “İslam’ın yeniden canlanması” olarak tarif edilen süreçte, Türkistan’da İslam yerleşmiş ve kültürel mirasın bir unsuru haline gelmiştir. Sovyetler Birliği döneminde izlenen din politikalarının etkisiyle İslam kamusal alandan uzaklaştırılmıştır. Dinin referans alınma özelliği ortadan kaldırılmış, İslam’ın, İslami ahlak ve etik değerlerinin referans alınma vasfı yitirilmiştir. Uygulanan politikaların sertliği ve yıldırıcılığı neticesinde dinin ve dindarın legal temsil hakkı ortadan kaldırılmıştır. Dinin kurumsal ve toplumsal alanda parçalara ayrılması neticesinde, din edilgen hale dönüştürülmüştür.

Kaynakça

- Ağır, Osman, Işıl Arpacı. "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Orta Asya'da Dini Radikalizmin Nedenleri Üzerine." *Electronic Turkish Studies* 14, Sayı 3 (Şubat 2019): 1023-1044.
- Akiner, Shirin. "The politicisation of Islam in Postsoviet Central Asia." *Religion, State & Society* 31, no. 2 (2003): 97-122.
- Andican, Ahat. *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*. İstanbul: Emre Yayınları, 1996.
- Asad, Talal. *Sekülerliğin Biçimleri: Hıristiyanlık, İslamiyet ve Modernlik*. Çev. Ferit Burak Aydar. İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Byerdımurat, Daurıjan. "Orta Asya Devletlerinde Din, Devlet ve Toplum İlişkileri (Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan Örneği)." Doktora tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2021.
- Cebeci, Suat. "Kırgızistan'da Dini Durum ve Sovyet Sonrası Dini Gelişmeyi Besleyen Etkenler." *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5, Sayı 3 (Temmuz 2016): 103-117.
- Dursun, Davut. "Sovyetlerdeki Müslüman Türklerin Sosyal Yapısı Üzerine Bir Çalışma." *Istanbul Journal of Sociological Studies*, Sayı 24 (Eylül 2011): 173-192.
- Ercilasun, Güljanat Kurmangaliyeva. "Kazakistan ve Kırgızistan'da Kolektifleştirme: Sözlü Tarih Çerçevesinden Bir Bakış." *Gazi Türkiyat*, Sayı 19 (2016): 11-22.
- Eryılmaz, İsa. "Türkistan Coğrafyası ve Jeopolitiği." *Tarih ve Gelecek Dergisi* 7, Sayı 1 (Mart 2021): 315-333.
- İsraılov, Zakhitbek. "Türkistan Ceditçilerinin Dini Düşüncesi." Doktora tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2023.
- Kadyrov, Mederbek, Öskönbay Zuuridinov. "Sovyetler Birliğinin Din Siyaseti ve İslam (Orta Asya Örneğinde)." *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi*, Sayı 27 (2019): 63-69.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2009.
- Kara, Hasan. "Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkileri." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies* 6, Sayı 1 (2006): 103-111.
- Khalid, Adeeb. *Komünizmden Sonra İslam, Orta Asya'da Din ve Politika*. Çev. Aslıhan Tekyıldız. İstanbul: Sitare Yayınları, 2011.
- Musahan, Ali Yıldız. "Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası." *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, Sayı 44 (Aralık 2015): 227-246.
- Özdemir, Burcu. "Sovyetler Birliği'nde Komünist İdeolojinin Eğitime Yansımaları: 1920'li ve 1930'lu Yıllar." *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 3, Sayı 1 (Nisan 2018): 103-111.

- Pelkmans, Mathijs. “Religion und Kultur in Zentralasien: Sowjetische Vermächtnisse und neue Herausforderungen.” *Max-Planck-Institut für ethnologische Forschung* (2006): 1-7.
- Philip Boobbyer, *The Stalin Era*. Londra ve New York: Routledge, 2000.
- Roy, Olivier. *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*. Çev. Mehmet Morali. İstanbul: Metis Yayınları, 2018.
- Sartori, Paolo. “Towards a History of the Muslims’ Soviet Union: A View from Central Asia.” *Die Welt des Islams*, Sayı 50 (2010): 315-334.
- Şahin, Ezgi. “Sovyetler Birliği Döneminde Orta Asya’da Rus Etkisi”, *Akademik Düşünce*, Sayı 8 (2023): 29-45.
- Teğin, Emre. “SSCB’de Büyük Terör ve Türk Dünyasına Etkileri.” Doktora tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2022.
- Todua, Zurab. “Özbekistan’da Radikal İslam: Oluşum ve Gelişme Perspektifi.” *Orta Asya ve Kafkasya* 1, Sayı. 37 (2005): 41-48.
- Turan, Menaf. “SSCB’de Toprak Mülkiyeti.” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 66, Sayı 03 (Mart 2011): 307-332.
- Uluç, Özlem. “Kamusal Alanda Din.” Doktora tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2011.
- Ülger, İrfan Kaya. “Orta Asya’da Radikalizm Tehdidi: Gerçek mi? Efsane mi?” *II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi*, Bişkek, 2008.
- Yıldırım, Ali, Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008.

Extended Abstract

The Effects of Religious Policies Implemented During the USSR on the Turkestan Geography

The Bolsheviks, who took over the government by putting an end to the Tsarist regime with the revolution that took place in 1917, founded the USSR, whose influence was felt all over the world until the dissolution in 1991. Turkestan lands were also included within the borders of this state, which dominated a very wide area. Turkestan geography, which has hosted many civilizations since ancient times, contains a cultural richness. Within all this cultural diversity, a common way of life can be seen, especially in the regions of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan. Because the majority of the people living in these regions are of Turkish origin and have the Sunni Islamic belief. It is seen that the religious policies implemented by the Soviet regimes have led to radical changes in the religious field in the Turkestan geography, which has hosted and contributed to Islamic culture and civilization for centuries. In fact, it is not an exaggeration to compare the results of Soviet policies with the Mongol invasions that were effective in the Turkestan geography in the 13th century and literally devastated the region. With the Soviet regime accepting Marxism as the basic ideological framework, religion was treated as an institution that hindered progress and was antagonized. Document analysis method was used in this research, which aims to reveal how religious policies developed within the framework of a Marxist understanding affected the religious life in the Turkestan geography. In document analysis, also known as documentary scanning, data is obtained by examining existing records and documents. In this research, in which the effects of the religious policies implemented in the Turkestan geography during the Soviet period were tried to be revealed, the Lower Turkestan region was tried to be discussed from a holistic perspective, regardless of the discussions regarding the area it covers. This area emerges when it is taken into consideration that the Soviets defined Turkestan administratively and socially as the republics of Turkmenistan, Uzbekistan, Kyrgyzstan and Tajikistan, and that Kazakhstan should be added to these four republics in terms of the unity of their political destiny. as a field of research. The religious policies implemented by the Soviet regimes against Islam during the period starting from the Bolshevik Revolution and continuing until the disintegration process can be classified as follows: 1- In the beginning, it is a period that can be called living together. 2- The period of attack that started approximately in 1927. 3- Collectivism and intimidation period (1937-1938). 4- The period when some improvements were made after the Second World War (such as the establishment of SADUM). 5- The period of Islamic awakening since the 1980s.

It is seen that the Bolsheviks had a somewhat moderate attitude towards religion during the “living together” period. The reason for a moderate attitude towards religion was that the struggle between the Bolsheviks and the supporters of the government continued during the period in question. Therefore, it was very important for the Bolsheviks to gain the support of Muslims living in the territory of the Russian Empire. As a result, the Soviet regime acted moderately towards Muslims in the early periods of the revolution and followed a tolerant

policy towards Islam. However, the main reason for these tolerant policies is not a deviation from the existing Soviet ideology, but an effort to get out of the chaotic situation that occurred during the revolution. Within the scope of the attack period that started in 1927 and the intimidation periods between 1937 and 1938, the Soviet regime adopted a very harsh attitude towards religion and aimed to remove religion from the individual and social sphere. In line with this goal, some legal regulations have been made that will form the basis for harsh practices. However, II. With the footsteps of World War II, changes were made in the policies implemented regarding religion. Starting from 1940, a more moderate approach was adopted in religious policies and some improvements were made in order to ensure that Muslims remained loyal to the regime and participated in the war on the side of the Soviet army. By the 1980s, there had been a significant change in religious policy in parallel with internal and external developments. Following this, a new era described as the “revival of Islam” began. During this period, the fact that a large part of the national income was spent on armament, the occupation of Afghanistan, whose cost was increasing day by day, and the decrease in oil prices put the economy in a dead end, and the Soviet Union came to the point of economic exhaustion. Under these difficult conditions, fighting against Muslims was avoided and policy changes were made. Therefore, an Islamic revival emerged during this period. One of the most important factors affecting this revival is the struggle between the USA and the USSR during the “Cold War”. Ultimately, during the 1980s, an Islamic revival was observed in Turkestan due to both the conditions of the Cold War period and the changes in the religious policies of the Soviet administration in response to the current situation. However, during the seventy years of Soviet rule, the religion of Islam, which was sometimes subjected to severe oppression and attacks and sometimes was under the influence of moderate and soft policies, experienced a renewal process unique to Turkestan. It was thought that religion could be completely eliminated as a result of the policies carried out by the Soviet regimes in Turkestan. However, at this point today, it is an agreed upon issue that the narrative that religion has by no means disappeared in the modern world, and that there is even a straight line from the religious sphere to the secular one, cannot be accepted. In this context, despite the anti-religious policies implemented in Turkestan, it is seen that there is no transition towards secularism and religion continues to exist. However, under the influence of Soviet policies that continued for nearly seventy years, there have been some changes in the perception and lifestyle of Islam in Turkestan. With the Islamic renewal in Turkestan, Islam became localized and an element of cultural heritage. Under the influence of the religious policies followed during the Soviet Union, Islam was removed from the public sphere. The reference feature of religion has been eliminated, and the reference feature of Islam and Islamic moral and ethical values has been lost. As a result of the harshness and intimidation of the implemented policies, the right to legal representation of religion and religious people has been eliminated. As a result of the disintegration of religion in institutional and social areas, religion has become passive.